

CENTER FOR
BIBLICAL WORLDVIEW

PARIMET BIBLIKE PËR

LIRINË FETARE

nga David Closson

CENTER FOR BIBLICAL WORLDVIEW

MISIONI YNË

Misioni i Qendrës mbi Botëkuptimin Biblik është t'i pajisë të krishterët me një pikëpamje biblike dhe t'i trajnojë ata të avancojnë dhe të mbrojnë besimin në familjet e tyre, komunitetet dhe vendet publike.

ÇFARË BESOJMË NE?

Ne besojmë se Jezus Krishti është Krijuesi i gjithçkaje dhe Ai ka kontrollin e plotë, dhe Ai vetë është e Vërteta. Ne besojmë se Bibla është Fjala e pagabueshme, e sigurt dhe plot autoritet e Zotit, dhe ta jetojmë jetën sipas saj duhet të jetë qëllimi i çdo njeriu që kërkon të ndjekë Krishtin. Gjithashtu, ne besojmë se Bibla na jep përgjigjet më racionale dhe më të vërteta për pyetjet më themelore të jetës, që janë:

- Pse jemi këtu?
- Çfarë ka shkuar gabim me botën tonë?
- A ka ende shpresë?
- Si do të jetë fundi i saj?

Ne besojmë se një person tregon pikëpamjen e tij biblike, kur besimet dhe veprimet e tij janë në përputhje me Biblën, duke pranuar të vërtetën dhe zbatueshmërinë e saj në çdo fushë të jetës.

PARIMET BIBLIKE PËR LIRINË FETARE:
PROVA NGA SHKRIMI DHE HISTORIA E KISHËS
NGA DAVID CLOSSON
© 2022 KËSHILLI KËRKIMOR I FAMILJES
ALL RIGHTS RESERVED.
PRINTED IN THE UNITED STATES

PARIMET BIBLIKE PËR LIRINË FETARE:

PROVA NGA SHKRIMI DHE HISTORIA E KISHËS

nga David Closson

Liria fetare është një nga çështjet më të rëndësishme në Amerikë dhe po ashtu më e keqkuptuara. Termi shpesh shfaqet në bisedat rreth të drejtave LGBT dhe përdoret për të nxitur normalizimin e martesave me të njëjtit seks. Avokatët për mbrojtjen e bindjeve të forta rreth lirisë fetare shpesh përshkruhen si intolerantë dhe etiketohen “fanatikë”. Për ata që janë të njohur me historinë e lirisë fetare në Shtetet e Bashkuara, ky fenomen i kohëve të fundit është alarmues, sepse liria fetare, deri kohët e fundit, ishte e pakundërshtueshme dhe pranohej nga pjesa më e madhe e amerikanëve.

DERI KOHËT E FUNDIT, LIRIA FETARE ISHTE E PAKUNDËRSHTUESHME DHE PRANOHEJ NGA PJESA MË E MADHE E AMERIKANËVE.

Në fakt, angazhimi i Amerikës ndaj lirisë fetare ka tejkaluar linjat tradicionale të partive politike. Në vitin 1998, Presidenti Bill Clinton shpjegoi: “E drejta për të adhuruar sipas ndërgjegjes së dikujt është thelbësore për dinjitetin tonë si qenie njerëzore”.¹ Presidenti George W. Bush tha në vitin 2008 se: “Liria për të adhuruar sipas ndërgjegjes është një nga vlerat më të dashura të kombit tonë.”² Në vitin 2012, Presidenti Barack Obama deklaroi se liria fetare ishte një “e drejtë universale e njeriut”,³ dhe në vitin 2019, Presidenti Donald Trump tha: “E drejta për liri fetare lind me dinjitetin e çdo qenie njerëzore dhe është themelore për ndjekjen e së vërtetës”.⁴

Pavarësisht këtij angazhimi historik dy partiak ndaj lirisë fetare, thirrjet për ta kufizuar atë po bëhen gjithnjë e më të zakonshme. Kjo po ndodh ndërsa pamja fetare e Amerikës bëhet më laike dhe ndërsa shoqëria vijon të largohet nga kuptimi biblik mbi martesën dhe etikën seksuale.

Prandaj, për shkak të perceptimit në rritje se mbrojtja e lirisë fetare është një pretendim për kodifikimin e paragjykimëve dhe fanatizmit të ligjit, të krishterët duhet të artikulojnë me qartësi dhe bindje të madhe pse ne mbështesim lirinë fetare dhe pse besojmë se është në të mirën e të gjithë njerëzve që besimet dhe praktikat fetare të secilit të mbrohen.

Ndërsa ka argumente juridike dhe filozofike përse duhet të ruhet liria fetare, qëllimi i këtij botimi është të paraqesë argumente biblike dhe teologjike përse ia vlen të mbrohet liria fetare dhe të inkurajojë të krishterët që të përfshihen në luftën për të ruajtur lirinë e parë të Amerikës.

LIRIA FETARE ËSHTË E NJË RËNDËSIE TË LARTË, SEPSE NA LEJON TË JETOJMË BINDJET TONA TË THELLA TË BESIMIT.

E përcaktuar siç duhet, liria fetare është liria për të mbajtur bindjet fetare sipas zgjedhjes së dikujt dhe të jetosh në përputhje me ato besime. Rrjedhimisht, liria fetare nuk është thjesht një “çështje politike” e vogël. Përkundrazi, është një shqetësim i një

rëndësie të madhe, sepse lidhet me bindjet tona më të thella për besimin tonë dhe mënyrën se si i jetojmë bindjet tona për Zotin, botën dhe veten tonë.

Në këtë botim do të argumentohet se Bibla mbështet një pikëpamje të gjerë të lirisë fetare. Kjo shihet qartë në përdorimin e Biblës për t'u bindur, jo nga detyrimi, si mjet për të tërhequr ndjekësit drejt Krishtit. Për më tepër, Bibla e paraqet besimin si një realitet shpirtëror, që nuk mund t'u detyrohet njerëzve, nëse duam që të jetë i vërtetë. Kjo është arsyeja pse Bibla parashikon një shoqëri ku liria fetare respektohet dhe individët bëjnë zgjedhjet e tyre kur bëhet fjalë për besimin. Kjo nuk do të thotë relativizëm, por pranon se askush nuk mund ta detyrojë një person të besojë kundër vullnetit të tij ose të saj. Bindja, jo forca, është mjeti me të cilin besimi përqafohet dhe përvetësohet.

Ne shpresojmë që t'i zbërthejmë këto ide pak më shumë në 2 fusha kryesore: (1) tekstet kryesore biblike që mbështesin një kuptim të gjerë të lirisë fetare dhe (2) argumentet kryesore teologjike të bazuara në ato tekste, veçanërisht ato të shkruara nga Roger Williams, i cili themeloi Rhode Island mbi parimin e lirisë fetare gjatë një epoke kur kjo liri iu mohua pakicave fetare në kolonitë amerikane.

MBËSHTETJA BIBLIKE PËR LIRINË FETARE

Megjithëse nuk ka asnjë varg në Bibël që kërkon shprehimisht “lirinë fetare” (duke përdorur atë terminologji) në vetvete, koncepti është i nënkuptuar në pothuajse çdo faqe të Shkrimit. Siç argumenton Barrett Duke, Bibla përmban një “doktrinë të prejardhur nga liria fetare”.⁵ Për më tepër, mësimi i krishterë nënkupton natyrën e brendshme të besimit dhe kotësinë e detyrimit në çështjet e fesë. Pasazhet kryesore përfshijnë shembëlltoren e egjërës, takimin e Jezusit me të riun pasanik, mbështetjen për thirrje dhe bindje në vend të detyrimit të Veprat e Apostujve dhe kudo, dhe fragmentet që diskutojnë rolin e qeverisë kundrejt rolit të Kishës, të Romakët 13 dhe Mateu 22. Siç do të diskutohet, të gjitha këto ilustrojnë doktrinën e marrë nga Bibla për lirinë fetare.

Shëmbëlltyra e egjrës

Pasazhi më i përmendur për të pasur një bazë biblike për lirinë fetare është shëmbëlltyra e grurit dhe e egjrës (Mateu 13:24-30). Për 2000 vjet të historisë së kishës, bisedat mbi lirinë fetare janë fokusuar në këtë pasaj. Ndërsa jo të gjithë kanë rënë gjithmonë dakord për zbatimin e shëmbëlltyrës për lirinë fetare, ekziston një konsensus midis interpretuesve modernë, që shëmbëlltyra miraton një pikëpamje të gjerë të lirisë fetare.

Historiani Roland Bainton argumenton se shëmbëlltyra e egjrës është “prova për lirinë fetare”.⁶ Për shkak se të krishterët e persekutuar i janë drejtuar shëmbëlltyrës gjatë shekujve, meriton një diskutim të thellë mbi kuptimin dhe interpretimin e saj.

Në historinë e Jezusit, një armik mbjell fshehtas egjrën (bar i keq) në arën e fqinjët të tij. Kur e zbulojnë, fermeri i udhëzon shërbëtorët e tij që ta lënë grurin dhe egjrën të rriten bashkë, që të mos dëmtojnë grurin ndërsa përpiqen të heqin barin e keq. Në kohën e korrijës, fermeri u thotë korrësve të tij: “Mblidhni më parë egjrën dhe lidheni në duaj për ta djegur; por grurin mblidhni në hambarin tim”. (Mateu 13:30b). Kur u pyet për shpjegimin e shëmbëlltyrës, Jezusi i identifikon egjrat si “bijtë e

**SHËMBËLLTYRA E EGJRËS NA TREGON QARTË SE
JOBESIMTARËT NUK DUHET TË DETYROHEN TË BESOJNË
SEPSE ZOTI DO T’I GJYKOJË ATA NË FUND TË KOHËRAVE.**

të ligut” dhe grurin si “bijtë e mbretërisë”. Korrësit janë engjëjt për të cilët Zoti thotë se do të “mbledhin nga mbretëria e tij gjithë skandalet dhe ata që bëjnë paudhësi”. Ndërsa të drejtët “do të ndriçojnë si dielli në mbretërinë e Atit të tyre”, të ligjtë “do të hidhen në furrën e zjarrit” (Mateu 13:36-43).

Në studimin e plotë të shëmbëlltyrës, Bainton argumenton se shumica e interpretuesve e kanë kuptuar se, përpara ardhjes së dytë të Jezusit, do të ketë njerëz të pashpëtuar në kishë; ata që përfaqësohen nga egjra. Edhe pse këta njerëz nuk i përkasin bashkësisë së besimit, ata duhet të lihen vetëm, sepse gjykimi i Zotit është eskatologjik; në fund të epokës, Perëndia do të çrrënjos egjrat për mosbesimin e tyre.

Kjo ishte pikëpamja e Jeromit (347-420), i cili argumentoi se Zoti i ndaloi shërbëtorët të hiqnin egjren dhe e mbajti vetë përgjegjësinë për të ndarë bykun nga kokrrat. Rrjedhimisht, Jeromi argumentoi: “Askush nuk mund të marrë mbi vete të drejtën e Krishtit dhe të gjykojë njerëzit përpara ditës së gjykimit. Nëse Kisha pastrohet tani, çfarë do t’i mbetet Zotit?”.⁸

Shën Jeromi⁷

Disa shekuj më vonë, Wazo of Liège (985-1048) shqyrtoi shëmbëlltyrën dhe pyeti: “Çfarë tregon Zoti ynë me këto fjalë, në mos durimin që ai do që predikuesit të tregojnë me fqinjët e tyre mëkatarë, sidomos sepse ata që sot janë egjra, nesër mund të jenë grurë”.⁹ Me fjalë të tjera duhet të jemi tolerantë edhe ndaj heretikëve, sepse kanë ende një shans për të shpëtuar. Në fund të fundit, Zoti është i mëshirshëm dhe u jep të gjithëve një mundësi për t’u penduar.

*Wazo of Liège¹⁰
(djathtas)*

Interpretimi i shëmbëlltyrës pro lirisë fetare u sqarua gjithashtu qartësisht në veprat e hershme të Martin Luterit. Në vitin 1525, ai shkroi: “Sa i përket mënyrës se si duhet të trajtojmë heretikët dhe mësuesit e remë, nuk duhet t’i zhdukim apo shfarosim

ata. Krishti e thotë hapur këtu se ata duhet të lihen të rriten së bashku”.¹¹ Luteri vuri në dukje, me vrullin e tij karakteristik, se liria e vërtetë fetare kërkonte tolerancë edhe ndaj gabimeve më të rënda teologjike. Kjo sepse persekutimi i autoritetit heterodoks është një e drejtë që i përkiste kompetencës ekskluzive të Zotit.

*Martin Luther*¹²

Luteri paralajmëroi mospersekutimin e heretikëve në emër të Zotit, sepse Zoti është i vetmi që mund të ndryshojë zemrën e dikujt. Për më tepër, të krishterët që marrin shpatën në emër të fesë rrezikojnë të ndjekin shembullin e një Sauli të ri, të pakonvertuar, i cili gabimisht persekutoi Perëndinë në një përpjekje të gabuar për të zbatuar ortodoksinë. (Veprat 9:4). Për më tepër, duke lënë mënjanë Izraelin e Dhjatës së Vjetër, i cili ishte udhëzuar të zbatonte dënime të tilla, sipas Besëlidhjes së Re, ekzekutimi i heretikëve parandalon punën e Zotit. Luteri e artikulon këtë shqetësim kur shkruan: “Ne themi se heretikët duhen djegur, egjra me grurin... po sikur Krishti të donte ta bënte shenjtor atë që do të kishte shpëtuar?”.¹³ Duke i dëmtuar fizikisht (dhe në disa raste duke vrarë), ata që kundërshtojnë ortodoksinë e pranuar, heretikut i mohohet mundësia për të korrigjuar pikëpamjet e tij të gabuara.

Megjithëse udhëheqësit e kishës me ndikim, si: Agustini, Aquinas, John Calvin dhe madje edhe Luteri (më vonë në karrierën e tij) përqafuan një interpretim të shëmbëlltyrës, që lejoi që shteti të ndiqte herezinë në disa situata,¹⁴ shumë interpretues, duke përfshirë ata të përmendur më lart, e kuptuan këshillën e Krishtit për të lejuar grurin dhe egjërën të rriteshin së bashku si një miratim ndaj lirisë fetare.¹⁵

Ky është një interpretim i përqafuar nga anabaptistët, një grup që u formua në vitet 1520, i njohur për praktikimin e kredopagëzimit (pagëzimi i të rriturve pas rrëfimit të besimit). Në mbrojtjen e tyre mbi lirinë fetare, anabaptistët e mbështetën apelin e tyre të shëmbëlltyra e egjërës. Menno Simons (1496-1561) është një shembull i dukshëm. Simons u bashkua me anabaptistët dhe ishte pastor i një përbashkësie, që u rrit dhe në fund u bënë menonitët.¹⁷

Simons përdori shëmbëlltyrën e egjrës për të kërkuar tolerancë ndaj pakicave fetare. Ai tha: “Nëse përndjekësit tanë janë të krishterë, siç pretendojnë, dhe e konsiderojnë Fjalën e Zotit si të vërtetë, pse nuk i dëgjojnë dhe t’i binden Fjalës e urdhërimeve të Krishtit? Pse fillojnë të korrin egjrën para kohe? Nuk kanë frikë se po këpusin grurin, e jo egjrën? Pse marrin detyrën e engjëjve?”¹⁸ Anabaptistët, si shumë të tjerë para tyre, e kuptuan se Jezusi ishte kundër detyrimit të besimit fetar.

Menno Simons¹⁶

Sundimtari i ri pasanik

Një pasazh tjetër që tregon mbështetjen e Biblës për lirinë fetare është historia e sundimtarit të ri të pasur (Mateu 19:16-30, Marku 10:17-31, Luka 18:18-30). Në këtë tregim, një burrë e pyet Jezusin për jetën e përjetshme. Pasi diskutoi për ligjin e Moisiut, Jezusi i thotë të riut: “Në qoftë se do të jesh i përsosur, shko, shit ç’të kesh, dhe jepua të varfërve dhe do të kesh një thesar në qiell; edhe eja ndiqmë” (Mateu 19:21). Shkrimi tregon përgjigjen e të riut në vargun vijues: “Por i riu, kur e dëgjoi këtë fjalë, iku i trishtuar, sepse kishte pasuri të madhe” (Mateu 19:22). Ndërsa vendimi i burrit për të zgjedhur pasurinë e tij përpara Jezusit ishte tragjik, ia vlen të theksojmë se Jezusi nuk e detyroi të riun që ta ndiqte, as nuk e qortoi që u largua. Madje, Jezusi e respektoi mendimin e të riut dhe e lejoi që ta refuzonte ftesën. Duke respektuar vendimin e tij, Jezusi theksoi natyrën personale të besimit. Sepse besimi është çështje zemre, nuk mund të detyrohet apo të imponohet. Me fjalë të tjera, kërcënimet e jashtme janë të kota, sepse ato nuk mund të ndikojnë në ndryshimin e vërtetë në ndërgjegje.

**DUKE MOS E DETYRUAR TË RIUN PASANIK QË
TA NDIQTE ATË, JEZUSI THEKSOI NATYRËN
PERSONALE TË BESIMIT.**

Natyra shpirtërore e besimit për të cilin historia flet, na drejton te nxitja që Jezusi bën te Mateu 10: “Dhe mos kini frikë nga ata që vrasin trupin, por nuk mund të vrasin shpirtin; por kini frikë më tepër nga ai që mund t’jua humbë edhe shpirtin, edhe trupin në ferr” (Mateu 10:28). Ndërsa pika kryesore në këtë pasazh është se gjendja e shpirtit përcakton fatin e përjetshëm të dikujt, mësimi i Jezusit pa dyshim është mbi lirinë fetare. Dikush mund të torturojë, abuzojë dhe persekutojë trupin fizik të dikujt pa qenë në gjendje të ndikojë në besimet e brendshme të personit. Me fjalë të tjera, presioni i jashtëm mund të jetë i suksesshëm në konformitetin e jashtëm, por kurrë nuk mund të ndryshojë besimin e brendshëm. Sado që të mundohen, shteti (ose ndonjë autoritet i jashtëm) nuk mund ta detyrojë kurrë dikë të pranojë të vërtetat teologjike pa dëshirë. Besimi nuk mund të imponohet.

Këto janë parimet që mbështesin kuptimin e Biblës për natyrën personale të besimit dhe pse të krishterët besojnë se shteti civil nuk duhet të zbatojë një fe apo një perspektivë teologjike ndaj qytetarëve të tij. Sipas Mateut 19, është më mirë ta lini të riun pasanik të largohet, sesa të përpiqeni ta detyroni atë të konvertohet. Le të shpresojmë se ai mund të bindet në një kohë të mëvonshme që të rishqyrtojë thirrjen për të ndjekur Jezusin.

Përdorimi i apelit dhe i bindjes nga apostulli Pal

Dëshmi të mëtejshme se liria fetare është një parim i përqafuar në Bibël, është gjuha e vazhdueshme e thirrjes dhe e bindjes (në vend të sforcimit), që gjendet në Dhjatën e Vjetër dhe të Re. Në këtë linjë, predikimet e Palit dhe takimet ungjillëzuese te Veprat janë shembuj të rëndësishëm.

Për shembull, kur Pali ishte në Athinë, ai i predikon filozofëve në Areopag. Në vend që të përdorte retorikë shtrënguese apo detyruese, ai “diskutonte në sinagogë me judenjtë dhe me njerëz të perëndishëm dhe çdo ditë në sheshin e tregut me ata, që qëllonin aty”. (Veprat 17:17).

F. F. Bruce thekson qëllimin e Palit për të ndarë Ungjillin në çdo mundësi që i jepej. Fillimisht, Pali “viziton sinagogën në Athinë ... dhe diskuton atje me judenjtë dhe paganë që kanë frikë nga Zoti.”²⁰ Më pas, ai “hynte në debat ditë pas dite me ata që qëllonin aty”, në Agora, qendra e jetës dhe e aktiviteteve athinase.²¹ Teksti na tregon se Pali “diskutonte” ndërsa ndante Ungjillin. Përkthyer nga greqishtja, fjala *διελέγετο* (dielegeto), do të thotë të “sjellësh argumente nga Shkrimi”.²²

Pra, teknika e ungjillëzimit të Palit ishte të bisedonte, dialogonte dhe të bindte me anë të Dhjatës së Vjetër. Edhe pse pasazhi tregon se fryma e Palit u “provokua” nga ana e idhujve, ai nuk i sulmoi ose nuk u përpoq që të bindte dikë për mësimet e tij. Përkundrazi, ai u shpjegoi me durim Shkrimet dhe

Pali në Areopag¹⁹

i

besoi Frymës së Shenjtë për të sjellë bindje për mëkatën që të çon në pendesë dhe në besim.

TEKNIKA E UNGJILLIZIMIT TË PALIT ËSHTË DUKE DIALOGUAR DHE DUKE BINDUR ME ANË TË DHJATËS SË VJETËR.

Shembuj të tjerë nga shërbesa ungjillëzuese e Palit nxjerrin në pah natyrën shpirtërore të besimit dhe nevojën për t’iu drejtuar ndërgjegjes. Në letrën e tij të parë drejtuar Kishës në Korint, Pali shkruan: “Edhe unë erdha te ju në dobësi, me frikë dhe drithërimë të madhe. Dhe fjala ime dhe predikimi im nuk u bënë me fjalë mbushamendëse nga urtësia njerëzore, por në dëftim të Frymës dhe të fuqisë, që besimi juaj të mos qëndrojë në urtësinë e njerëzve, po në fuqinë e Perëndisë” (1 e Korintasve 2:3-5).

Pra, Pali nuk do të detyrojë askënd që të besojë diçka për të cilën nuk është i bindur. Në fakt, Pali u kujton lexuesve të tij që prezantimi i tij i parë me Ungjillin ishte me dridhje dhe duke treguar dobësitë personale. Besimi i tyre te Krishti kishte si themel punën e Frymës, jo aftësinë e Palit për të ndikuar turmën. Për më tepër, bazuar në kujtimin e vetë Palit për dobësinë, frikën dhe dridhjen e tij, duket se edhe po të donte, ai nuk do të kishte qenë në gjendje - për shkak të gjendjes së tij të dobësuar – t'i detyronte korintasit të rrëfenin diçka që nuk e besonin me të vërtetë.

Te Veprat 19, Pali udhëton në Efes, në udhëtimin e tij të dytë misionar. Gjuha që Luka përdor për të përshkruar mënyrën se si Pali bashkëvepron me efesianët na jep një pamje tjetër se si apostulli e trajtonte përgjegjësinë e ungjillëzimit dhe çfarë besonte ai që i duhej dikujt për t'u shpëtuar. Te Veprat 19:8 thuhet: “Dhe, si hyri në sinagogë, u foli lirisht njerëzve tre muaj me radhë, duke diskutuar dhe duke i bindur për gjërat e mbretërisë së Perëndisë”.

Duke hasur kundërshti, Pali u zhvendos në shkollën e Tiranit, ku “arsyetonte çdo ditë” me banorët, për dy vite (Veprat 19:9). Fjalët e përdorura te Veprat 19:8 janë nga διαλεγόμενος (dialelogomenos) dhe πειθών (peithōn). Ndërsa fjala e parë vjen nga termi διελέγετο (dielegeto), fjala e dytë e përdorur te Veprat 19:8 na jep një pamje të qartë mbi botëkuptimin e Palit

Libraria e Celsit, Efes

për natyrën shpirtërore të besimit. Sipas Thayer, një studiuesi të respektuar të leksikut grek, *peithōn* do të thotë “të bindësh, domethënë të nxisësh dikë me fjalë të besojë”.²³ E njëjta fjalë

shfaqet më pas, kur argjendarët e akuzojnë Palin që “u ka mbushur mendjen dhe ka kthyer shumë njerëz” nga adhurimi i idhujve, duke u mësuar që “perënditë nuk janë bërë me duar” (Veprat 19:26).

Argjendarët efesianë kuptuan që Pali kishte bindur shumë njerëz nga komuniteti i tyre të ndiqnin Krishtin. Sigurisht, kritikët e Palit nuk e akuzojnë për kërcënime me armatosje; shtrëngimi dhe kërcënimet me forcë nuk ishin pjesë e prezantimit të Ungjillit nga Pali. Në vend të kësaj, ai u bënte thirrje zemrave dhe mendjeve të tyre duke përdorur fjalët e Shkrimit dhe duke besuar në Frymë për të zgjuar besimin.

Një tekst tjetër ku përdoret gjuha e apelit është 2 e Korintasve 5:20, ku Pali shkruan: “Jemi, pra, ambasadorë të Krishtit, sikur Perëndia t’ju lutej nëpërmjet nesh; ju lutemi në vend të Krishtit: Pajtohuni me Perëndinë!”. Disa fjalë specifike nënvizojnë sërish besimin e palëkundur të Palit për të bindur njerëzit në besimin e krishterë. Ai e përshkruan veten si “ambasador”. Pastor John MacArthur shpjegon se në shekullin e parë, një ambasador ishte “edhe lajmëtar, edhe përfaqësues i atij që e dërgoi”.²⁴

Si një “ambasador i Krishtit”, Pali e sheh veten si zëdhënës i Perëndisë për njerëzit. Ja përse Pali thotë se Perëndia “po bën thirrjen e tij” nëpërmjet tij dhe bashkëpunëtorëve të tij. Rrënja e fjalës “apel” është *parakaleo*, që do të thotë “t’i drejtohesh, të flasësh me të” dhe nënkupton nxitjen dhe dhënien e udhëzimeve.²⁵ Megjithëse Perëndia mund të përdorte lehtësisht mjete të tjera për të komunikuar Ungjillin, ai zgjedh të apelojë nëpërmjet mjeteve njerëzore. Në këtë kontekst vihet re se Perëndia “apelon”, në vend që të kërkojë të detyrojë përmes Palit. Zoti, nëpërmjet instrumenteve të tij njerëzore të zgjedhura, arsyeton dhe kërkon të bindë. Kështu, në fjalinë tjetër, Pali e shpjegon detyrën e tij si “lutje” në emër të Krishtit.

Pasazhe të tjera në Dhjatën e Re vijnë në temën e përdorimit të gjuhës së bindjes dhe thirrjes për të paraqitur Ungjillin. Te Veprat 20:21, Pali u kujton pleqve efesianë se ai “dëshmoi” për nevojën për pendim dhe besim. Pjetri shkruan, tek 1 e Pjetrit 3:15, se të krishterët duhet të jenë “gjithnjë gati për mbrojtje ndaj kujtqdo që kërkon fjalë për shpresën që është në ta; por me butësi e me druajtje”. Pali u kujton thesalonikasve se ai ishte miratuar nga Perëndia për të predikuar Ungjillin dhe kështu ai flet “jo për t’i pëlqyer njerëzve, por për të kënaqur Perëndinë, që provon zemrat tona” (1 e Thesalonikasve 2:3-5). Te Luka 13:34, Jezusi qau mbi qytetin e Jerusalemit për shkak të mosbesimit të tyre. Ai thotë: “Sa herë desha t’i mbledh bijtë e tu, ashtu si kllloçka i mbledh nën krahë zogjtë e vet, dhe ju nuk deshët!”. Në vegimin e Gjonit te Zbulesa, vetë Jezusi thotë: “Ja, unë qëndroj te dera dhe trokas; nëse dikush dëgjon zërin tim dhe hap derën, do të hyj tek ai dhe do të ha darkë me të dhe ai me mua” (Zbulesa 3:20).

Në të gjitha pasazhet, parimi themelor është i qartë: shpëtimi është çështje shpirtërore dhe për këtë arsye duhet të pranohet me dëshirë. Megjithatë besimi i dobët i dukshëm në Kishën e Laodicesë ishte i mjaftueshëm për ta bërë Jezusin të donte t’i villte, ai nuk i detyron ata të ndryshojnë (Zbulesa 3:14-22). Përkundrazi, i simbolizuar nga imazhi i pritjes jashtë dhe trokitjes në derë, ai tregon durim.

Një tekst i fundit ku Jezusi refuzoi t’i detyronte njerëzit të besonin tek Ai, është Luka 9:52-55. Në këtë pasazh, dishepujt u inatosën kur një fshat samaritan refuzon Jezusin. Për t’u dhënë

ndëshkimin e duhur, ata e pyesin Jezusin nëse donte që ata të thërrisnin të zbriste zjarr nga qielli, që t'i gllabëronte. Jezusi e refuzon kërkesën dhe përsërit refuzimin duke i bindur njerëzit: “Por ai u kthye nga ata dhe i qortoi...” (Luka 9:55). Duke parë këtë, studiuesi i Biblës Wayne Grudem thotë: “Jezusi refuzoi drejtpërdrejt çdo përpjekje për t'i detyruar njerëzit të besonin në Të ose ta ndiqnin”.²⁶

Refuzimi i plotë që Bibla i bën detyrimit fetar dhe këmbëngulja e saj për t'i bindur njerëzit që të ndjekin Krishtin me vullnetin e tyre të lirë, është arsye e mjaftueshme për të pretenduar mbështetjen biblike për lirinë fetare. Arsyeja tjetër qëndron në faktin se është vendimtare për punën e Kishës dhe përmbushjen e Urdhrit të Madh (Mateu 28:16-20).

ROLI I QEVERISË KUNDREJT ROLIT TË KISHËS

Historikisht, dy pasazhe që i kanë ndihmuar të krishterët të mendojnë përmes dinamikës së pushtetit, autoritetit dhe bindjes ndaj autoriteteve, janë Romakët 13 dhe Mateu 22. Përveçse e mbështesin mësimin e Biblës mbi shtetin, këto pasazhe kanë kontribut të madh në zhvillimin e një doktrine mbi lirinë fetare.

ROLI I QEVERISË, TË RUAJË PAQEN E TË RIVENDOSË RENDIN, DHE JO ARBITRIM I PRETENDIMEVE TË SË VËRTETËS.

Te Romakët 13, apostulli Pal diskuton qëllimin e qeverisjes. Ai shpjegon se qeveria është caktuar nga Zoti për të promovuar të mirën dhe për të frenuar të keqen. Për këtë, shteti është i autorizuar të ushtrojë drejtësi, por roli i shtetit është i kufizuar dhe, duke pasur parasysh natyrën shpirtërore të besimit, përgjegjësitë e shtetit duhet të kufizohen në sjelljen e jashtme të qytetarëve të tij. Kuptimi i rolit të kufizuar të shtetit përfshin edhe lirinë fetare. Siç vë në dukje Evan Lenow, qeveria duhet të sigurojë “paqe civile, jo pastërti doktrinare”.²⁷ Që një qeveri të

funksionojë siç duhet dhe në mënyrë biblike, duhet të veprojnë brenda sferës së autoritetit që i ka dhënë Perëndia. Sipas Romakëve 13:4, shteti mbështet dhe u shërben atyre që bëjnë mirë, por ka autoritetin të ndëshkojë ata që veprojnë në mënyrë të paligjshme. Pra, roli i qeverisë është të ruajë paqen dhe të rivendosë rendin (nëse ajo paqe prishet); arbitrazhi ndërmjet pretendimeve konkurruese të së vërtetës teologjike është jashtë fushëveprimit të saj.

Megjithëse Romakëve 13 flet qartë se roli i shtetit është i kufizuar dhe autoriteti i tij derivat, shumë të krishterë gjatë shekujve kanë besuar se roli i qeverisë përfshin detyrimin e njerëzve për të përqaftuar besimin e krishterë (ose të paktën një formë të tij). Kjo ishte pikëpamja gati e padiskutueshme deri në fund të shekullit XVII.²⁸

Megjithatë, kjo gatishmëri për t'i dorëzuar autoritetin kishtar shtetit përfaqëson një keqkuptim të natyrës shpirtërore të besimit, si dhe një dështim për të ndjekur mësimet e Jezusit te Mateu 22, një tjetër tekst kyç për të kuptuar atë që Bibla mëson rreth rolit të kufizuar të shtetit dhe lirisë fetare.

Në pasazhin e mirënjohur në Ungjillin e Mateut,²⁹ udhëheqësit fetarë hebrenj përpiqen ta zënë në kurth Jezusin në gjykimin e një çështjeje të paqëndrueshme politike, duke e pyetur nëse ishte e ligjshme të paguhej taksa e Cezarit (Mateu 22:17). Duke pyetur për taksën e Cezarit, krerët fetarë po e provokonin qëllimisht. Nëse Jezusi thotë se taksa duhet paguar, farisenjtë mund ta akuzojnë për pabesi ndaj hebrenjve; nëse i thotë “jo” pagimit të taksave, mund ta akuzojnë për tradhti ndaj Romës.

Pavarësisht nga synimet e liga të kundërshtarëve të tij, Jezusi jep një përgjigje të mençur dhe udhëzuese. Pasi kërkon një monedhë romake, ai përgjigjet: “Jepini, pra, Cezarit atë që i përket Cezarit dhe Perëndisë atë që i përket Perëndisë” (Mateu 22:21). Qëllimisht, Jezusi jo vetëm nuk mban anësi në mosmarrëveshjen tatimore, por ai përforcon faktin se autoriteti dhe juridiksioni i shtetit është i kufizuar. Edhe pse duhej treguar respekt dhe bindje ndaj Cezarit në zonat me autoritet legjitim, ai nuk mund

të kërkonte besnikëri të jashtëzakonshme. Jezusi mëson këtu se ka një sferë tjetër që lidhet drejtpërdrejt me Perëndinë, sfera ku njerëzit duhet t'i japin "Perëndisë atë që i takon Perëndisë".

Ndërsa shteti ka për detyrë të kujdeset për të mirën e përbashkët, Zoti ka autoritetin e vetëm mbi shpirtin. Një nënkuptim i kësaj ndarje të autoritetit është se disa çështje, sidomos ato që kanë të bëjnë me fenë, janë jashtë kompetencave të shtetit.

Të marra së bashku, Romakëve 13 dhe Mateu 22 tregojnë se një qeveri e kufizuar me kufij të përcaktuar qartë është forma e qeverisjes e parashikuar nga Bibla. E caktuar nga Zoti, qeveria është shërbëtor i Zotit në sferën civile ku administron drejtësinë. Brenda kësaj detyre të dhënë nga Zoti, qeveria mund të veprojë me liri. Megjithatë, Jezusi e bën të qartë se disa fusha të jetës i përkasin ekskluzivisht Perëndisë dhe se qeveria shkon përtej kufijve të saj të përcaktuar, kur kërkon besnikëri në këto drejtime

Shpëtimi është puna e Frymës, jo e Shtetit

Pra, Bibla njeh dhe respekton natyrën shpirtërore të besimit. Për shkak të kësaj, shteti nuk duhet të përpiqet kurrë t'i detyrojë njerëzit të përfshihen ose të besojnë në një fe specifike, e cila në çdo rast është e paefektshme. (Dikush mund të ndihet i detyruar të bëjë një rrëfim besimi ndërsa ndodhet nën torturë, por nuk do të jetë i sinqertë dhe, si të krishterë, ne duam të shohim besim të vërtetë te vetja dhe tek të tjerët.) Përkundrazi, autoritetet civile duhet të garantojnë lirinë fetare për ndjekësit e të gjitha feve. Kjo krijon një "treg" për fetë që të konkurrojnë me njëra-tjetrën për adhurues dhe mbështetës. Një fushë loje e barabartë u lejon të konvertuarve potencialë të testojnë dhe të vlerësojnë pretendimet e vërteta të traditave të ndryshme fetare.

**PËR SHKAK SE BIBLA NA MËSON SE SHPËTIMI ËSHTË
VEPËR E FRYMËS DHE JO E SHTETIT, LIRIA FETARE
ËSHTË NJË E MIRË UNIVERSALE.**

Për të krishterët që besojnë në të vërtetën e bindjeve të tyre dhe fuqinë e Frymës, ky diskutim i hapur krijon kontekstin ideal për përhapjen e Ungjillit. Kjo është arsyeja pse Wayne Grudem, në diskutimin e tij mbi qeverinë civile, argumenton se “liria e plotë fetare duhet të jetë parimi i parë i mbështetur dhe i mbrojtur nga të krishterët që kërkojnë të ndikojnë në qeveri”.³⁰ Me fjalë të tjera, për shkak se Bibla mëson se shpëtimi është vepër e Frymës dhe jo e shtetit, liria fetare është një e mirë universale, nga e cila përfitojnë të gjithë.

ROGER WILLIAMS SI MODEL

Është e qartë se vizioni që Bibla ka për shoqërinë e lulëzuar është ai në të cilin qeveria njeh një kuptim të gjerë të lirisë fetare. Ndërsa shteti pranon autoritetin e tij të kufizuar dhe kupton se ka fusha ku nuk është kompetent, si në rastin e besimit, Kisha do të jetë e lirë të kryejë misionin e saj. Ndërsa e vërteta është se Kisha do të përparojë duke pasur ose jo liri fetare (Mateu 16:18), është po ashtu e vërtetë se persekutimi e bën shumë më të vështirë përhapjen e Ungjillit. Kjo është arsyeja pse, gjatë historisë, ata të krishterë, të cilët janë ndodhur dhe kanë kaluar përmes persekutimit për besimin e tyre, janë përpjekur të bindin autoritetet civile që t’u japin atyre liri në çështjet e fesë dhe të ndërgjegjes.

Roger Williams³¹

Siç kanë argumentuar krerët e Kishës në shekuj, një mjedis i favorshëm për praktikimin e lirë të fesë i shërben si shtetit ashtu edhe kishës. Në mënyrë domethënëse, në kontekstet ku ligji kërkon respektimin e një tradite besimi, shpesh rezulton në shumë të konvertuar të rremë. Siç shpjegon historiani Tom Nettles, “Shpata e Frymës, jo shpata e gjyqtarit, i bën njerëzit të krishterë. Një kishë e krijuar

nga ata, ndërgjegjja e të cilëve është detyruar ose korruptuar nga fuqia trupore, nuk është një kishë e Dhjatës së Re”.³² Kështu, duke pasur parasysh natyrën personale të besimit dhe kotësinë e detyrimit në çështjet e fesë, një Kishë e lirë në një shtet të lirë është ideali i krishterë për marrëdhëniet midis shtetit dhe Kishës. I tillë ishte pozicioni i Roger Williams (1603-1683), i cili ia kushtoi karrierën e tij mbrojtjes së lirisë fetare.

Williams ishte një shërbyes separatist, që u shkëput nga Kisha Anglikane në vitin 1631. Edhe pse ai iu bashkua puritanëve në Massachusetts, ai u nda shpejt edhe prej tyre, sepse besonte se kishat e tyre ishin ndotur nga ngatërimi jobiblik i pushtetit civil dhe kishtar. Williams-i refuzoi kategorikisht përdorimin e autoritetit civil në një sferë që besonte se qeverisej nga një autoritet më i lartë.³³ Përfundimisht mori të drejtën për të nisur një koloni të re dhe themeloi Rhode Island mbi parimin e lirisë fetare.

WILLIAMS PA SE KISHA SHTETËRORE DUHET TË SHKARKOHEJ QË KISHA TË MBROHEJ NGA “SHKRETËTIRA” E BOTËS.

Williams donte të shpërbënte Kishën shtetërore, sepse dëshironte të mbronte Kishën nga “shkretëtira” e botës. Për Williams, liria fetare kishte të bënte me interpretimin e drejtë të Shkrimit. Për shkak se krishterimi autentik kërkon besim të sinqertë në doktrina të veçanta, ai kurrë nuk mund të imponohet. Në thelb, një marrëdhënie me Perëndinë kërkon miratimin e realiteteve shpirtërore, që duhet të pranohen dhe besohen në nivelin personal. Autoritetet civile nuk mund të detyrojnë askënd të besojë. Ndërsa njerëzit mund të pretendojnë se besojnë për t’iu shmangur dënimit, shteti nuk mund të ndikojë kurrë te besimi i vërtetë deri në nivelin e ndërgjegjes. Prandaj, shoqëria duhet të ketë lirinë e mendimeve fetare dhe të përdorë bindjen, jo shpatën, për të nxitur besimin te Zoti.

Në mënyrë domethënëse, ky koncept i gjerë i lirisë fetare përfaqësonte një sfidë serioze për t’u kuptuar nga shumica se si

duhet të strukturohej shoqëria në shekullin e shtatëmbëdhjetë. Megjithëse do të duhej më shumë se një shekull për t'u përqafuar në një masë të gjerë, pikëpamjet e Williams-it përfundimisht u pranuan. Për shkak të rëndësisë së tyre të qëndrueshme, argumentet teologjike të Williams-it mbi lirinë fetare do të analizohen shkurtimisht, duke përfshirë interpretimin e tij mbi shëmbëlltyrën e egjrës, pikëpamjen e tij mbi marrëdhënien e “Dy pllakave” dhe nënkuptimet e lirisë profesë së teologjisë së tij të reformuar.

Gruri dhe egjra

Duke interpretuar shëmbëlltyrën e grurit dhe të egjrës, Williams-i argumentoi: “Ashtu si shteti civil ruhet nga roja civile, në rast se këto ‘egjra’ do të përpiqen të bëjnë diçka kundër paqes dhe në dëm të saj, këto shkelje civile do të ndëshkohen dhe, për sa kohë egjrat do të jenë kundër Mbretërisë së Krishtit, le të tolerohet adhurimi dhe ndërgjegjja e tyre”.³⁴ Duke përfaqësuar ata që shprehin besime heterodokse, “egjrat”, si pjesa tjetër e shoqërisë, janë përgjegjëse ndaj shtetit për shkeljen e ligjeve civile, por duhet të tolerohen në çështjet e besimit. Shteti mund të zbatojë dënime civile për kundërvajtjet civile, por nuk duhet t'i ndjekë penalisht ata që devijojnë nga feja e shumicës. “Egjrat” duhet të lejohen të adhurojnë ashtu si ndërgjegjja e tyre i drejton, pa frikë nga ndëshkimi. Ndërsa John Cotton, kundërshtari kryesor i Williams-it, besonte se shëmbëlltyra nuk lidhej me kufizimin civil të devijimit fetar, Williams-i, si shumë interpretues para tij (shih diskutimin e mëparshëm), besonte se shëmbëlltyra ndalonte persekutimin e ndërgjegjes.³⁵

Interpretimi i Williams-it mbi grurin dhe egjrën na jep pikëpamjen e tij mbi persekutimin fetar. Ai ishte i bindur se persekutimi bazuar në besimin fetar ishte imoral dhe sillte ngatërresë midis autoritetit civil dhe disiplinës kishtarë. Ndërsa autoriteti civil mund të përdorë armë prej hekuri dhe çeliku për të kontrolluar trazirat civile, është e gabuar t'i zbatojë ato në çështjet e brendshme, fetare.³⁶ Duke theksuar këtë pikë,

Williams-i shpjegoi: “Për të rrëzuar idhujtarinë, adhurimin e rremë, herezinë, përçarjen, verbërinë, ngurtësinë, jashtë shpirtit dhe zemrës, është e kotë, e papërshtatshme dhe e pavend të sillni ato armë që përdoren nga persekutorët; stoqe, kamxhikë, pranga, shpata, mjete ekzekutimi [dhe] kunja.³⁷ Kundër fortesave shpirtërore, “artileria shpirtërore dhe armët janë të përshtatshme”, por “armët civile janë të papërshtatshme”. Për më tepër, “armët shpirtërore në duart e oficerëve të kishës” janë të mjaftueshme “për të bërë punën e Zotit”.³⁸

Dy pllakat

Një argument tjetër teologjik që Williams-i përdori për të kërkuar lirinë fetare dhe për të shpjeguar përgjegjësitë e ndryshme të autoritetit civil dhe kishtar lidhet me zbatimin e “dy pllakave” të Dhjetë Urdhërimeve (Eksodi 20:2-17, Ligji i Përtërirë 5:6-21). Edhe pse gjyqtarët ushtrojnë mbikëqyrjen e duhur kur bëhet fjalë për zbatimin e pllakës së dytë (Urdhërimet pesë deri në dhjetë), ata nuk kanë të drejtë të kërkojnë zbatimin e kërkesave të së parës (Urdhërimet një deri në katër). Kjo për shkak se pllaka e parë rregullon marrëdhëniet midis Zotit dhe njeriut, ndërsa e dyta trajton sjelljen që ka të bëjë me marrëdhëniet ndërpersonale. Ndërsa kjo e fundit është një shqetësim legjitim i shtetit, e para nuk është, sepse shtrihet brenda sferës kishtare.

Ky dallim midis pllakave u shfaq në debatet e Williams-it me puritanët e New England. Williams u pajtua me kundërshtarët e tij se shteti ishte suprem në çështjet civile dhe miratoi pretendimin e tyre se kisha ishte dominuese në çështjet shpirtërore. Megjithatë, Williams vuri në dukje se John Cotton, John Winthrop dhe të tjerë mohuan në praktikë atë që ata pohuan në teori, duke e bërë gjykatësin zbatuesin e çështjeve thjesht shpirtërore të pllakës së parë. Williams pohoi se gjykatësit i ishte dorëzuar aq shumë autoritet në çështjet kishtare sa “për ta bërë atë Kreun absolut të Kishës”.³⁹ Një ngatërrim i tillë rolesh ishte problematik, sepse i hiqte Kishës detyrat dhe përgjegjësinë e mbikëqyrjes.

PLLAKA E PARË E DHJETË URDHËRIMEVE RREGULLON MARRËDHËNIEN MIDIS ZOTIT DHE NJERIUT (E DREJTA E KISHËS), NDËRSA PLLAKA E DYTË RREGULLON SJELLJET QË LIDHEN ME MARRËDHËNIET NDËRPERSONALE (E DREJTA E SHTETIT).

Bindjet teologjike: Gabueshmëria, Thelbi i besimit dhe Miratimi
Një aspekt i fundit i kastit intelektual të Williams-it, që ndikoi në mbrojtjen e tij për lirinë fetare, është përkushtimi i tij ndaj parimeve të teologjisë së reformuar. Ndërsa mbrojtja e lirisë fetare nuk kërkon që dikush të pajtohet me sistemin teologjik të lidhur me John Calvin (1509-1564), dhe ndërsa ka shumë përkrahës të lirisë fetare, që i përmbahen një kuptimi të ndryshëm të zgjedhjes, është e dobishme të shihet se si Williams-i argumentoi për lirinë fetare nga kuadri i tij teologjik. Ata që pajtohen dhe nuk pajtohen me teologjinë e tij të reformuar ndajnë shqetësimet që ai ngre në këto diskutime.

Williams-i ishte i bindur për gabueshmërinë e njeriut, siç do të diskutohet më tej. Për më tepër, teologjia e Williams-it bazohet në sovranitetin mbizotërues të Perëndisë dhe ndikoi në pikëpamjen e tij për shtetin. Në fakt, doktrina e paracaktimit i mësoi Williams-it se Zoti, në vend të autoritetit njerëzor, është sovran mbi shpirtin e çdo personi. Për shkak se Zoti zgjedh dhe drejton popullin e tij, detyrimi civil në çështjet fetare është i pafuqishëm dhe shërben vetëm për të ngatërruar dhe shpërqendruar.⁴⁰

Duke komentuar efektin e pajtimit të Williams-it me teologjinë e reformuar dhe ndikimin e saj në filozofinë e tij politike, historiani Perry Miller thekson: “E veçanta që e dallon Williams-in nga Winthrop-i ose Cotton-i ishte thjesht se ai i mori këto doktrina të kalvinizmit me një qëndrueshmëri kaq të plotë, sa që në vend që të kënaqej me një përafrim të përafërt me mbretërinë e Perëndisë në tokë, ai kërkoi ose gjënë e vërtetë, ose asgjë fare”.⁴¹

Nëse Zoti është vërtet sovran, argumentoi Williams, autoritetet civile puritane duhet të heqin dorë nga kontrolli i tyre mbi ndërgjegjen e njeriut dhe t'i besojnë Perëndisë për të kryer punën e tij shpëtuese.

Bazuar në këto bindje teologjike, Williams-i pohoi se vetëm Zoti i hap zemrat e të zgjedhurve dhe asnjë lloj frike, shtërëgimi apo detyrimi nuk mund të sjellë ringjallje. Nëse bindja është arma kryesore shpirtërore e Kishës, autoritetet civile, të shqetësuara për moralin e qytetarëve të saj, duhet të sigurojnë liri të gjerë fetare dhe të heqin të gjitha pengesat që vështirësojnë ndjekjen e së vërtetës fetare. Ndërsa Fryma e Perëndisë lëviz në bashkësitë e rilindura, Ungjilli do të përparojë dhe të zgjedhurit do të tërhiqen. Në mënyrë domethënëse, liria e gjerë fetare jo vetëm që i lejon besimtarët të lulëzojnë ndërsa ndjekin çështjet themelore të jetës, por krijon rrethanat që edhe jobesimtarët t'i përgjigjen me besim dhe pendim Ungjillit. Edhe pse kjo mund të duket kundër intuitës, Williams-i argumentoi se t'i detyrosh njerëzit e paringjallur të shkojnë në kishë kundër vullnetit të tyre është e dëmshme dhe i shtyn ata më larg nga Zoti. Edhe më të dëmshme, frekuentimi i detyrueshëm i kishës dhe pjesëmarrja në ritet fetare mund të sjellë një siguri të rreme për pjesëmarrësit e parilindur.⁴²

Pavarësisht dallimeve që ekzistojnë midis kishave të themeluara nga shteti, Winthrop-i dhe Williams-i ndanë një botëkuptim të formuar nga mësimet e John Calvin, veçanërisht besimi në sovranitetin suprem të Zotit. Edhe pse të dy burrat kishin bindje teologjike të ngjashme, pranimi, zhvillimi dhe zbatimi i tri

**PRANIMI I TRI PARIMEVE; GABUESHMËRIA,
BRENDËSIA E BESIMIT DHE MIRATIMI, E SHTYNË
WILLIAMS-IN DREJT LIRISË FETARE DHE
LARGIMIT NGA BINDJA E DETYRUAR**

parimeve nga Williams-i në veçanti: gabueshmëria, brendësia e besimit dhe miratimi, e shtynë atë drejt lirisë dhe largimit nga bindja e detyruar.⁴³

Gabueshmëria

I rrënjosur në besimin e tij në mëkatin fillestar, parimi i gabueshmërisë i mësoi Williams-it se, për shkak të rënies, njeriu është i prirur ndaj gabimeve dhe paragjykimeve. Siç shpjegon historiani Winthrop Hudson: “[Gabueshmëria], kur merrej seriozisht... prirej të ulte çdo program të konformitetit fetar të detyruar, sepse detyronte të pranohej parimi se çdo grup dominues mund të ishte gabim dhe se, edhe një kundërshtar i vetëm, mund të kishte të drejtë”.⁴⁴ Për Williams-in, gabueshmëria e njeriut kërkonte liri fetare.

Në mënyrë intriguese, bashkëkohësi i Williams-it, filozofi anglez John Locke, u pajtua me pasojat logjike të mëkatit fillestar dhe e lidhi këtë doktrinë edhe me lirinë fetare. Duke i njohur qeniet njerëzore si të gabueshme dhe që madje mund të bëjnë zgjedhje të gabuara edhe në fusha aq të rëndësishme sa feja, Locke shkroi: “Vetë Shën Pali besonte se bëri mirë dhe se kishte një thirrje për këtë, kur ai persekutoi të krishterët, të cilët ai ishte i bindur se kishin gabuar; por megjithatë ishte ai, jo ata që gabuan”.⁴⁵ Për shkak se ne mund të jemi të gabueshëm në fushën e fesë, duhet të tregojmë tolerancë të plotë ndërsa hasemi me autoritetet civile.

Brendësia e besimit

Sipas mendimit të Williams-it, akoma më thelbësore ishte bindja se besimi ishte një realitet në thelb i brendshëm. Sipas kësaj ideje ekziston një dallim thelbësor midis botës së brendshme të besimit dhe sferës së jashtme të rregullimit civil dhe shoqëror.⁴⁶ Ndërsa Winthrop-i besonte se mbretëria e Zotit mund të realizohej pjesërisht brenda një kisha kombëtare, ku çdo qytetar ishte anëtar, Williams-i besonte se vetëm të zgjedhurit mund ta adhuronin Perëndinë siç duhet. Rrjedhimisht, një përbashkësi që përfshin anëtarë të rilindur dhe të parilindur, kundërshtoi

vetë natyrën e Kishës, e cila është një përbashkësi vullnetare e shenjtoreve të dukshëm.⁴⁷ Për shkak se “adhurimi i detyruar kundërmon në vrimat e hundës së Zotit”,⁴⁸ duhet bërë një dallim i fortë midis botës private të besimit dhe botës publike, ku njerëzit jetojnë dhe ndërveprojnë me njëri-tjetrin. Për Williams-in, përfshirja e dukshme e brendësisë së fesë ishte liria fetare, e cila mbron botën e brendshme të besimit, domethënë, ndërgjegjen e njeriut. Nëse feja e vërtetë ka të bëjë kryesisht me besimin, forca e jashtme është e paaftë të ndikojë në konvertimin e vërtetë. Për më tepër, shtrëngimi dhe frikësimi, jo vetëm që rezultojnë të paefektshëm, por edhe cenojnë dinjitetin njerëzor.

Miratimi

Parimi i tretë, miratimi, rrjedh logjikisht nga gabueshmëria e njeriut dhe natyra shpirtërore e besimit. Nëse askush nuk mund të detyrohet të jetë i krishterë, Kisha duhet të jetë vullnetare. Përsëri, natyra e brendshme e besimit e bën të kotë detyrimin.⁴⁹ I bindur nga kjo logjikë, Locke, me gjasë i ndikuar nga Williams-i⁵⁰, u tall me nocionin e besimit të detyruar, duke shkruar: “Por (do të thonë disa) më lejoni të paktën të pohoj se ata besojnë. Një fe e ëmbël, me të vërtetë, që i detyron njerëzit të shtiren dhe të thonë gënjeshtër, Zotit, por edhe njerëzve, për shpëtimin e shpirtrave të tyre!”⁵¹ Natyra shpirtërore e besimit kërkon liri; një kishë e themeluar që detyron pajtimin doktrinor bie ndesh me thelbin dhe kërkimin e së vërtetës fetare. Për Williams-in, miratimi ishte i rëndësishëm në çështjet e fesë.

Trashëgimia e Williams-it

Për Roger Williams, shqetësimi për shenjtërinë e Kishës e motivoi mbështetjen e tij ndaj lirisë fetare. Për Williams-in, liria fetare nuk ishte një koncept abstrakt. Përkundrazi, ishte një çështje jete a vdekjeje. Në një letër publike drejtuar John Cotton, një puritan i Anglisë së Re, i cili favorizonte kishat shtetërore, Williams-i parashtronte pikat e debatit dhe ndërlikimet që lindin si pasojë e refuzimit që shteti bëri ndaj lirisë fetare. Sipas tij, adhurimi i detyruar dhe kishat shtetërore “hapnin një hendek

në gardhin ose murin e Ndarjes midis Kopshtit të Kishës dhe Shkretëtirës së Botës”. Me fjalë të tjera, kufijtë e caktuar nga Zoti midis shtetit dhe Kishës ishin shkelur nga praktikat shtrënguese të kishave të sponsorizuara nga shteti në Anglinë e Re. Si rezultat, Perëndia “e kishte hequr Shandanin dhe e kishte bërë Kopshtin e tij një Shkretëtim”.⁵²

Për Williams-in, ndërlikimi ishte i qartë: ekzistenca e kishave të themeluara shkelën gardhin midis botës dhe Kishës, dhe kërcënuan shenjtërinë e Kishës. Për të rifituar përbashkësinë me Zotin, Kisha e vërtetë duhet të tërhiqet nga kishat shtetërore të komprometuara dhe të korruptuara. Për më tepër, individët duhet të jenë të lirë të ndjekin atë që iu dikton ndërgjegjja e tyre në çështjet fetare.

Si përmbledhje, Roger Williams e kuptoi se feja nuk mund të shtyhet ose të detyrohet si një çështje e brendshme e natyrshme. Për shkak se Zoti është Zot i ndërgjegjes, nuk është në kompetencën e shtetit që të ndërhyjë në kërkimin e njeriut për të vërtetën fetare. Në fakt, nëse shteti kujdeset për moralin e shoqërisë dhe ortodoksinë doktrinale, rruga më e mirë për t’u ndjekur është liria e gjerë fetare, e cila fuqizon armën shpirtërore të bindjes. Për sa i përket ndikimit historik, mendimi i Williams-it ishte jashtëzakonisht me ndikim në dekadat pas vdekjes së tij. Pikëpamjet e tij paraqesin ndërlikime të mëdha për themeluesit e Amerikës dhe argumentet e tij janë të rëndësishme për të paraqitur përpjekjet për të gjetur marrëdhënien e duhur midis Kishës dhe shtetit.

Përfundimi

Ndërsa shoqëria laike gjithnjë e më shumë keqkupton bindjet fetare dhe madje i sheh mësimet fetare mbi martesën dhe seksualitetin njerëzor si të vjetruara dhe fanatike, një numër në rritje njerëzish kënaqen duke kufizuar mbrojtjen e lirisë fetare. Kështu ekziston një nevojë e shtuar për të artikuluar se çfarë është liria fetare dhe për të shpjeguar pse mbrojtja e aftësisë së secilit për të besuar dhe jetuar ato besime u shërben të gjithë njerëzve – fetarë dhe jofetarë.

Shkrimi mëson se besimi është një çështje e natyrshme shpirtërore dhe se detyrimi mbi çështjet e fesë është jo vetëm i lig, por i kotë. Prandaj, në një botë idesh konkurruese rreth çështjeve më të qëndrueshme të jetës, avancimi i lirisë fetare është një kauzë me vlerë. Siç dëshmohet nga pasazhe të tilla si shëmbëlltyra e egjërës, vetë Jezusi besonte në parimin e lirisë fetare. Ai e kuptoi se vetëm Perëndia, nëpërmjet Frymës, e hap zemrën e njeriut dhe asnjë masë frike apo detyrimi nuk mund të ndikojë në rilindje. Për më tepër, autoriteti që shtetit i është caktuar nga Zoti, është i kufizuar dhe, për shkak se besimi është jashtë juridiksionit të shtetit, dhe është më tepër çështje midis një personi dhe Zotit, atij duhet t'i jepet liri e gjerë.

Në shekullin e shtatëmbëdhjetë, Roger Williams solli argumente të guximshme, të nxjerra nga Shkrimi, se liria fetare është një e drejtë njerëzore dhe se kur shteti pranon autoritetin e tij të kufizuar në fusha të tilla si feja, Kisha mund ta kryejë lirisht misionin e saj. Ndërsa Kisha do të përparojë pavarësisht nga persekutimi (Mateu 16:18), prapëseprapë është e vërtetë që një shtet armiqësor e bën më të vështirë përhapjen e Ungjillit. Kjo është arsyeja pse pakicat fetare të shtypura, përfshirë të krishterët, janë përpjekur historikisht të bindin shtetin që t'u japë atyre lirinë fetare.

Si përmbledhje, Bibla ofron një bazë të fortë teologjike për të mbështetur lirinë fetare dhe mbrojtjen e ndërgjegjes. Dhe në një botë gjithnjë e më laike, të krishterët duhet të kuptojnë, pranojnë dhe mbrojnë lirinë fetare. Si ata që dëshirojnë përhapjen e papenguar të Ungjillit, liria e shpirtit për këdo është ideali drejt të cilit ne duhet të përpiqemi vazhdimisht.

DAVID CLOSSON, M.DIV., shërben si Drejtor i Qendrës për Botëkuptimin Biblik në Këshillin Kërkimor të Familjes, ku hulumton dhe shkruan për jetën, seksualitetin e njeriut, lirinë fetare dhe çështje të ngjashme nga një botëkuptim biblik. Aktualisht, Davidi është duke përfunduar doktoratën mbi Etikën e Krishterë nga Seminari Teologjik Baptist Jugperëndimor.

Falënderime të veçanta shkojnë për Laura Grossberndt për ndihmën në redaktim.

1. William J. Clinton, "Deklarata 7036 e 15 janarit 1998: Dita e Lirisë Fetare, 1998", 15 janar 1998, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-112/pdf/STATUTE-112-Pg3716.pdf>.
2. George W. Bush, "Dita e Lirisë Fetare, 2008", 14 janar, 2008, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/01/20080114-5.html>.
3. Barack Obama, "Deklarata Presidenciale -- Dita e Lirisë Fetare, 2012, 13 janar 2012, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/01/13/presidential-proclamation-religious-freedom-day-2012>.
4. Donald J. Trump, "Deklarata Presidenciale në Ditën e Lirisë Fetare, 2019", Shtëpia e Bardhë, 15 janar 2019, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-proclamation-religious-freedom-day-2019/>.
5. Edhe pse nuk ka asnjë varg në Bibël që thotë: "Ti do të kesh lirinë fetare", liria fetare është një e vërtetë e nënkuptuar që e përshkon Shkrimin. Duka e bën këtë argument, kur vëren: "Ndërsa ne nuk mund të gjejmë referenca të drejtpërdrejta për lirinë fetare në një mënyrë të tillë që të mund të flasim për një teologji të lirisë fetare, në doktrinat kryesore teologjike të besimit të krishterë ka implikime të mjaftueshme për të argumentuar se Zoti i ka dhënë njerëzimit lirinë për të zgjedhur kë ose çfarë duan të adhurojnë në mënyrën që ata duan. Me fjalë të tjera ekziston një doktrinë e prejardhur e lirisë fetare". Shih Barrett Duke, "Doktrina e Krishterë e Lirisë Fetare", në Liria e Parë: Fillimi dhe Fundi i Lirisë Fetare, ed. Jason G. Duesing, Thomas White dhe Malcolm B. Yarnell III (Nashville, Tenn.: B&H Academic, 2016), 92.
6. Roland H. Bainton, "Shëmbëlltyra e egjërës si tekst provë për lirinë fetare deri në fund të shekullit të gjashtëmbëdhjetë". Historia e Kishës 1, nr. 2 (qershor 1932): 67.
7. Shën Jeronimi në Studimin e tij Nga Domenico Ghirlandaio (https://en.wikipedia.org/wiki/Jerome#/media/File:Domenico_Ghirlandaio_-_St_Jerome_in_his_study.jpg)
8. Bainton, "Shëmbëlltyra e egjërës si tekst provë për lirinë fetare deri në fund të shekullit të gjashtëmbëdhjetë", 69.
9. Po aty, 74.

10. Statuja e Shekullit të 19-të e Wazo (djathtas), Palais Provincial, Liège (https://en.wikipedia.org/wiki/Wazo_of_Li%C3%A8ge#/media/File:Li%C3%A8ge,_Palais_Provincial05,_statues_des_%C3%A9v%C3%A9ques_Francon,_Rath%C3%A8re_et_Wazon.JPG)
11. Bainton, “Shëmbëlltyra e egjërës”, 80
12. Martin Luteri nga Lucas Cranach the Elder (https://en.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther#/media/File:Martin_Luther_by_Cranach-restoration.jpg)
13. Roland Herbert Bainton, “Zhvillimi dhe konsistenca e qëndrimit të Luterit ndaj lirisë fetare”, *Rishikimi teologjik i Harvardit* 22, nr. 2 (prill 1929): 122.
14. Sipas Bainton-it, interpretimi i Agustinit për shëmbëlltyrën e famshme ndikoi brezat pasues të udhëheqësve të Kishës në drejtim të intolerancës fetare. Agustini e zhvilloi pozicionin e tij mes polemikave donatiste. Ishte në kontekstin e këtij debati, që ai shpjegoi arsyetimin e gatishmërisë së tij për të detyruar heretikët: “A dyshon dikush se është e preferueshme që njerëzit të tërhiqen për të adhuruar Zotin duke mësuar më tepër sesa duke qenë të detyruar nga frika e ndëshkimit apo nga dhimbja? Por për shkak se kjo kategori e njerëzve është më e mirë, nuk do të thotë se të tjerët, të cilët nuk janë të atij lloji, duhet të injorohen. Përvoja na ka mundësuar të dëshmojmë dhe vazhdojmë të dëshmojmë, se shumë njerëz përfitojnë duke u detyruar në radhë të parë nga frika ose dhimbja; në mënyrë që më pas ata të jenë në gjendje të mësohen dhe më pas të ndjekin me veprime atë që kanë mësuar me fjalë”. Shih Augustine, *Letra 185*, në *Augustine: Shkrime politike*, ed. E. M. Atkins dhe R. J. Dodaro, *Tekstet e Kembrixhit në Historinë e Mendimit Politik* (Cambridge, MB: Cambridge University Press, 2001), 186. Në mesjetë, Thoma Akuini (1225-1274) riartikuloi arsyetimin e Agustinit, i cili ka të ngjarë të ketë ndikuar udhëheqësit e ardhshëm katolikë romakë dhe protestantë. Si përmbledhje, Akuini, duke u mbështetur te Agustini, argumentoi se, për shkak se Zoti kujdesej vetëm për grurin, ishte e pranueshme që të çrrënjoseshin egjrat, me kusht që të dalloheshin lehtë dhe gruri të ishte “i mbjellë” mirë. Shih Bainton, “Shëmbëlltyra e egjërës si teksti provë për lirinë fetare deri në fund të shekullit të gjashtëmbëdhjetë”, 76.
15. Përveç Jerome, Chrysostom dhe Wazo, udhëheqës të tjerë me ndikim mbështetën lirinë fetare, duke u bazuar te shëmbëlltyra e egjërës ose pjesë të tjera. Tertullian-i (155-220), *Ati i hershëm i*

Kishës, që shpiku termin “Trinitet”, është një shembull tjetër i dikujt që favorizonte lirinë fetare. Ai argumentoi: “Nuk është në natyrën e fesë që të detyrojë besimin, i cili duhet të adoptohet lirisht dhe jo me forcë”. Shih Bainton: “Shëmbëlltyra e egjërës si teksti provë për lirinë fetare deri në fund të shekullit të gjashtëmbëdhjetë”, 70.

16. Menno Simons nga Hugo Bürkner (https://en.wikipedia.org/wiki/Menno_Simons#/media/File:Meno_simonis.jpg)
17. Robert Wilken, Liria në gjërat e Perëndisë: Origjina e krishterë e lirisë fetare (New Haven, Kon.: Yale University Press, 2019), 101.
18. Bainton, “Shëmbëlltyra e egjërës si tekst provë për lirinë fetare deri në fund të shekullit të gjashtëmbëdhjetë”, 87.
19. Pali duke predikuar në Areopag, nga Sir James Thornhill (<https://www.royalacademy.org.uk/art-artists/work-of-art/paul-preaching-in-the-areopagus>)
20. F. F. Bruce, Libri i Veprave, Komenti i Ri Ndërkombëtar mbi Dhjatën e Re (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1988), 329.
21. Bruce, Libri i Veprave, 329.
22. Joseph Henry Thayer, trans., Leksiku greko-anglez i Dhjatës së Re (New York: Harper & Brothers, 1889), 139.
23. E njëjta fjalë përdoret në 2 e Korintasve 5:11, ku Pali shkruan: “Duke e njohur frikën e Zotit, ne bindim njerëzit...”. Për përkufizimin e Thayer-it për rrënjën $\pi\epsilon\iota\theta\omega$, që shfaqet në Veprat e Apostujve 19:9 dhe 2 e Korintasve 5:11, shih Thayer, Leksiku greko-anglez i Dhjatës së Re, 497.
24. John MacArthur, 2 e Korintasve (Chicago: Moody Publishers, 2003), 206.
25. E njëjta fjalë përdoret në 2 e Korintasve 5:11, ku Pali shkruan: “Duke e njohur frikën e Zotit, ne bindim njerëzit”. Për përkufizimin e Thayer-it për rrënjën $\pi\epsilon\iota\theta\omega$, i cili shfaqet në Veprat e Apostujve 19:9 dhe 2 e Korintasve 5:11, shih Thayer, Leksiku greko-anglez i Dhjatës së Re, 497.
26. Wayne Grudem, Etika e Krishterë: Një Hyrje në arsyetimin moral biblik (Wheaton, Ill.: Crossway, 2018), 453.
27. Evan Lenow, “Liria fetare dhe Ungjilli”, në Liria e Parë: Fillimi dhe fundi i lirisë fetare, ed. Jason G. Duesing, Thomas White dhe Malcolm B. Yarnell III (Nashville, Tenn.: B&H Academic, 2016), 115.

28. Ekzekutimi famëkeq i sanksionuar nga shteti i Michael Servetus, në vitin 1553, është një shembull i njohur. Servetus u dënua nga Këshilli i qytetit të Gjenevës për mësimin e besimeve antitrinitare dhe antipedobaptiste (pagëzimi i foshnjave). Megjithatë reformatori John Calvin nuk u paraqit personalisht në gjyq, ai mbrojti në prapaskenë një vendim fajësie.

Në justifikimin e tij për kombinimin e aspekteve të pushtetit civil dhe kishtar, Kalvini argumentoi se detyra e gjyqtarëve shtrihej në të dyja tabelat e ligjit; nëse ligjvënësit nuk merrnin parasysh implikimet e një ligji për fenë, ata dështonin në përmbushjen e thirrjes së tyre të vërtetë. Fatkeqësisht, shumë nga bashkëkohësit e Kalvinit, duke përfshirë Huldrych Zwingli dhe Thomas Cranmer, ranë dakord dhe besuan se shteti duhet të ushtrojë një nivel mbikëqyrjeje kur bëhet fjalë për çështjet e doktrinës. Shih Nick Needham, 2000 Vite të Fuqisë së Krishtit: Rilindja dhe Reforma (Londër: Christian Focus Publications, 2016), vëll. 3, 225–26.

29. Kjo përballje mes Jezusit dhe udhëheqësve fetarë është regjistruar edhe te Marku 12:13-17 dhe Luka 20:20-26.
30. Grudem, Etika e Krishterë: Një Hyrje në arsyetimin moral biblik, 454.
31. Roger Williams (<https://www.britannica.com/biography/Roger-Williams-American-religious-leader#/media/1/644376/201529>)
32. Thomas Nettles, “BESIMI DHE MESAZHI BAPTIST: Neni 17 : Liria fetare”, Shtypi baptist, 9 shtator 2002, aksesuar më 22 gusht 2019, <http://www.bpnews.net/14206/baptist-faith-and-message-article-17-religiousliberty>.
33. Philip Hamburger, Ndarja e Kishës dhe Shtetit (Cambridge, Mass.: Shtypi i Universitetit të Harvardit, 2002), 41.
34. Roger Williams, Shkrimet e plota të Roger Williams, vëll. 3 (New York: Russell & Russell, 1963), 111.
35. Roger Williams, Mbi lirinë fetare: Përzgjedhje nga veprat e Roger Williams, ed. James Calvin Davis (Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2008), 108.
36. David Little, “Roger Williams dhe Ndarja e Kishës dhe Shtetit” në Religjioni dhe Shteti: Ese për nder të Leo Pfeffer, ed. James E. Wood (Waco, Teks.: Baylor University Press, 1985), 9.
37. Perry Miller, Roger Williams (Indianapolis, Ind.: Kompania Bobbs-

- Merrill, Inc., 1953), 131- 32.
38. Miller, Roger Williams, 131, 132.
 39. Gaustad, Liria e ndërgjegjes: Roger Williams në Amerikë, 81.
 40. Little, "Roger Williams dhe Ndarja e Kishës dhe Shtetit", 13.
 41. Miller, Roger Williams, 28.
 42. Në këtë pikë, Williams-i shkruan me mençuri: "Unë pohoj se zbatimi i gabuar i urdhëresave ndaj personave të papërshtatshëm dhe të papenduar ngurtëson shpirtrat e tyre në një gjumë të tmerrshëm dhe ëndërrojnë pasurinë e tyre të bekuar, dhe dërgojnë miliona shpirtra në ferr, në një pritje të sigurt të shpëtimit të rremë". Shih Williams, Shkrimi i plotë i Roger Williams, 1963, 3:225.
 43. Winthrop Hudson, "John Locke: Trashëgimtar i teoricienëve politikë puritanë", në Calvinizmin dhe Urdhrin politik: Ese të përgatitura për leksionin e Woodrow Wilson, të Qendrës Kombëtare Presbiteriane, Washington, D.C., ed. George Hunt (The Westminster Press, 1965), 113.
 44. Hudson, "John Locke: Trashëgimtar i teoricienëve politikë puritanë", 114.
 45. Cituar në Little, "Roger Williams dhe Ndarja e Kishës dhe Shtetit", në Religjioni dhe Shteti: Ese për nder të Leo Pfeffer, 8.
 46. Little, "Roger Williams dhe Ndarja e Kishës nga Shteti", 9.
 47. Hudson, "John Locke: Trashëgimtar i teoricienëve politikë puritanë", 116.
 48. Barry, Roger Williams dhe Krijimi i shpirtit amerikan: Kisha, Shteti dhe Lindja e Lirisë, 4.
 49. Siç shpjegon Gaustad: "Shpata mund të bëjë një komb të tërë hipokritësh, por nuk mund të sjellë një shpirt të vetëm në kthimin e vërtetë të Krishti". Shih Edwin S. Gaustad, Liria e ndërgjegjes: Roger Williams në Amerikë (Valley Forge, Pa.: Judson Press, 1999), 79.
 50. Shiko "Roger Williams dhe Ndarja e Kishës nga Shteti", 7.
 51. John Locke, Një letër në lidhje me tolerancën, ed. Patrick Romanell (New York: Liberal Arts Press, 1950), 45.
 52. Roger Williams, Shkrimet e plota të Roger Williams, vëll. 1 (New York: Russell & Russell, 1963), 392.

Çfarë thotë Bibla për lirinë fetare?

Në një botë gjithnjë e më laike, të krishterët duhet të kuptojnë, pranojnë dhe mbrojnë lirinë fetare, lirinë për të mbajtur bindjet fetare sipas zgjedhjes së dikujt dhe lirinë për të jetuar në përputhje me ato besime. Duke cituar prova nga pasazhet kryesore të Shkrimit dhe duke u konsultuar me urtësinë e udhëheqësve dhe mendimtarëve të krishterë gjatë historisë, “Parimet biblike për lirinë fetare” ofron një çështje biblike dhe teologjike për lirinë fetare dhe mbrojtjen e ndërgjegjes.

frc.org